

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винниченко В. Сонячна машина: Роман / Післямова Павла Федченка. – К.: Дніпро, 1989. – 619 с.
2. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко: Життя. Діяльність. Творчість (Навчальний посібник для студентів-філологів) – К.: Четверта хвиля, 1996. – 256 с.
3. Жулинський М. Володимир Винниченко // Жулинський М. Из забуття – в безсмертя. – К.: Дніпро, 1990. – С. 23-34.
4. Клочек Г. Психологія натовпу у творчості В. Винниченка / Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2001. – № 3. – С. 8-11.
5. Пастух Б. Рання романістика Володимира Винниченка. – Складотворчий елемент українського модернізму // Дивослово. – 2007. – № 2. – С. 50-52.

Савчак О.

Науковий керівник – асист. Скуратко Т.М.

**СЕМАНТИКА ОБРАЗУ МЕФІСТОФЕЛЯ В РОМАНІ
ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

Образи дияволяди простежуються ще в тридиційних звичаях, обрядах, деяких казках, легендах, піснях, прислів'ях, приказках, особливо представлені в народних оповіданнях (новелах, билицях, бувальщинах) і замовляннях.

Матеріали з усної народної творчості про «нечистого» (демона, чорта, відьмака, Мефістофеля) збирали і досліджували вчені першої половини ХІХ ст. (З. Доленга-Ходаковський, І. Вагилевич, М. Костомаров, П. Куліш, Я. Головацький). Згодом їм особливу увагу приділили М. Драгоманов, П. Чубинський, В. Гнатюк та ін. [6; 79]. Сюжети і образи народної демонології увійшли в різні види української народної творчості, широко використані у професійному мистецтві і художній літературі (у творах М. Гоголя, повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки та ін) [6; 80] За словами Тамари Гундорової: «Володимир Винниченко, дав свою інтерпретацію і свою «модерну концепцію дияволяди» [3; 176].

Маючи на меті у статті проаналізувати семантику образу Мефістофеля у романі Володимира Винниченка, ставимо перед собою такі завдання: простежити семантику образу Мефістофеля у романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» та прослідкувати подібність героя до первісних образів дияволяди.

Винниченко створює свій унікальний тип Мефістофеля – екзистенційний, який у своєму внутрішньому бутті є невідомим абсурдності не стільки довколишнього, скільки власного світу, концептами якого є нудота, нудьга, огида. Не тільки у романі «Записки Кирпатого Мефістофеля», а й у таких його творах як «Гріх», «Пророк», «Лепрозорій» постає образ-тип людини з демонічним складом психіки, яка свідомо чи несвідомо тішиться своєю силою волі, прагне керувати волею інших, підпорядковувати їхні дії своїй волі.

Ніна Заверталюк зауважує: «орієнтований на архетип Мефістофеля, закоріненого в народну німецьку легенду і в літературу, і зберігає певною мірою його характерні риси: бажання володарювати над іншими, спокушати їх на гріх, скористатися їхніми слабкостями, дух заперечення моралі, зверхність «я» [4; 61]. Близькість до первісного образу підкреслюється Володимиром Винниченком і деталями демонічної зовнішності персонажів. У романі «Записки кирпатого Мефістофеля» Володимир Винниченко двічі подає опис головного героя Якова Михайлюка: вперше описує Якова, коли той дивиться в дзеркало і сам собі симпатизує: «... я довгий, чорний, з довгастим лицем, гострою борідкою і густими бровами, похожими на дві лохматі гусениці. Ніс у мене не кирпатий, а качиний, широкий і плескуватий на кінці, з довгими ніздрями. За все лице і постать мене називають Мефістофелем, а за ніс – Кирпатим Мефістофелем» [2; 203]. І вдруге, коли герой у стані психологічного зламу після спроби убити сина Міку «... довгасте обличчя з качиним носом і довгим підборіддям з загостреною борідкою. З-під лохматих брів понуро й жорстко дивляться невеликі очі. Лице чуже й неприємне» [2; 37]. За словами Нінель Заверталюк: «У «Записках Кирпатого Мефістофеля» В. Винниченко безпосередньо дає паралель Михайлюк – Мефістофель, винісши друге наймення в назву роману, ввівши його в самохарактеристику» [4; 62]. Якова Васильовича Михайлюка величають Мефістофелем й персонажі твору. «Записки кирпатого Мефістофеля» можна порівняти з «Фаустом» Гете, адже і там, і там, герой несе в собі зле начало, Яків як і Фауст, страждати від

роздвоєння душі. У романі Михайлюк говорить: «Мені приємно заманити чоловіка на саму гору й зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жаж – є найкращий» [2; 201]. Як констатує Нінель Заверталюк: «Михайлюк прагне володарювати над небагатьма тими, хто перебуває в одному з ним життєвому колі» [4; 63]. У романі це показано на прикладі Якова і Нечипоренка. Більшість його порад є навіть незаконними, наприклад, коли Михайлюк підбурює викрасти Діму та спроби штовхнути на «гріх» Клавдію, намір вбивства своєї ж дитини. Та сама Нінель Заверталюк писала: «У людях Михайлюк бачить звіра й відповідно поводить себе з ними. Як хижак вистежує їх, вичікуючи на їхній моральний злам, лютиться, якщо вони чинять не за його задумом. У моменти найбільшої люті виявляє й безпосередньо свою звірячу суть» [4; 63]. Як у стані афекту, зумовленого звісткою про те, що Клавдія Петрівна поза його бажанням народила від нього дитину: «На мене налітає задушливий, дикий вихор люті. Я з усієї сили хапаю себе за волосся, рву його, викручую, б'юся головою об спину канапи, кусаю руки, реву й вию так, що сам холоду від жаху... Мені хочеться руйнувати, трошити... В ухах густий гомін, дзвін, серце гукає з болем, ноги дрижать дрібно-дрібно, підгинаються» [2; 333]. Цікавим моментом у романі є те, що більшість персонажів носить одяг переважно чорної гамми, включаючи й самого Якова Михайлюка.

Як і його міфологічний прототип, Кирпатий Мефістофель В.Винниченка боїться шлюбу, але він мріє про нього. Вважає, що одружуватися слід лише з кохання, але діє всупереч цьому. Говорить, що «Переважно подружжя – каторжники, прикуті до тачки» [2; 321]. У романі подано долі чотирьох родин. Три із них, як констатує Романа Багрій є нещасливими, у них панує розбрат: «Соні й Дмитра Сосницьких, Панаса Павловича Кривулі та Варвари Федорівни, Клавдії Петрівни, розлученої з своїм чоловіком» [1; 168]. Щаслива лише родина Шипунів (сім'я Білої Шапочки). У кінці роману ми можемо бачити ще один шлюб, Якова з Клавдією, але тут не можливо сказати, що цей шлюб є нещасливим. Так, Яків був не з Білою Шапочкою, але у кінці роману Яків оповідав: «Клава – хороша жінчина і я задоволений, що вона моя жінка».

Валентина Хархун у своїй статті написала, що «Михайлюка ми знаємо щонайменше в чотирьох аспектах (аспект Нечипоренка, Соні, Панаса Павловича, Сосницького). Варто зазначити, що оцінка героя іншими персонажами – це одна з найефективніших характеристик тих, хто характеризує» [6; 38]. Приміром, характеризує Михайлюка: «Ви ж були самим чесним, самим порядним, самим...самим...Самим палким і відданим!» [2; 224], «... тільки паскудник може бути таким жорстоким та цинічним» [2; 223]. Оцінка Михайлюка Сонєю – це погляд зрадженої своїх сподіваннях, жінки з нерозділеним коханням. Тому з позиції Соні Михайлюк виглядає як жорстокий, аморальний, хитрий цинік. «Ти – людина глибоко ненормальна, негарна й жорстока. Ти хитрий... У тебе нема нічого не те що святого, а... а навіть дорогого, цінного в житті... Побувши з тобою, почуваш себе порожнім і зайвим. Стає нудно жити.» [2; 207] Кривуля бачить Михайлюка як цілком вільного, для Сосницького він значущий з погляду джентельменських цінностей. Валентина Хархун констатує: «Кожен з них являє собою одну з іпостасей самого героя» [7; 39].

Існує цікава думка, що поштовхом до написання «Записок Кирпатого Мефістофеля» стало прочитання Володимиром Винниченком «Щоденника спокусника» Кіркегора. Головний герой Кіркегора Йогансен, час від часу ототожнює себе із гетівським Мефістофелем. Лілія Ожоган у своїй статті спробувала навести спільні риси героя «Записок кирпатого Мефістофеля» із рисами героя «Щоденника спокусника». «Яків Михайлюк зовнішньо привабливий. Має успіх у жінок. Інтелектуал, іронік, тонкий психолог. Йому подобається випробувати тих, хто оточує, проводити над ними інтелектуальні експерименти, грати їхніми почуттями, настроями, провокувати їх на певні вчинки. Він уникає говорити жінкам: «Я люблю», коли не може сказати це «з повним серцем». [4;172]. Але вона і провела відмінності рис героїв: «на відміну від кіркегоріанського спокусника, винниченківський Мефістофель «людський, занадто людський». Недарма «кирпатий». У ньому занадто багато жіночого. Імпульсивність, м'якість, мрійливість, ніжність, чуттєвість, поступливість. Михайлюк мріє про чисте кохання, тужить за сімейним затишком. Його серце переповнене нерозтраченими батьківськими почуттями. Його пригнічує почуття самотності. Він відчуває глибоку потребу любити. Любити не себе, як це простежуємо у випадку з героєм «Щоденника спокусника», а іншого» [4;172]. Яків Михайлюк по своїй натурі не є самозакоханим, він не повністю вдоволений своїм життям. Деколи він навіть переймається жалем до Сосницьких, Кривуль,

Нечипоренків, Олександри Михайлівни, Клавдії Петрівни та Кості. «Бідолаха Панас Павлович!» [2; 231]. Яків дає собі таку характеристику: «Нікчемний, недороблений, кирпатий Мефістофель. Ні в чому я не можу дійти до кінця» [2; 235]. Ще одна його власна характеристика, але зовнішня також присутня у романі: «Але вигляд маю людини сильної, енергійної, насмішкуватої. Можливо, що тому сприяє моя зверхність і зверхній вияв мого «я». Хоча на підставі цієї ж таки зверхності мене прозвали так влучно» [2; 235]. Як ми бачимо, у цьому вислові містяться власні здогадки Якова, через що його прозвали Мефістофелем.

Лілія Ожоган обґрунтовує думку, що «У стосунках із жінкам винниченківський герой постає не стільки спокусником, скільки спокусеним. Жінка здатна маніпулювати ним, позаяк голос його тіла виявляється сильнішим за голос його розуму. Стає заручником свого статевого потягу» [4; 173]. Михайлюка спокушає спочатку Соня, а потім Клавдія Петрівна, з Білою Шапочкою все відбувалось навпаки, тут Яків хотів спокусити її, а не вона його.

Володимир Панченко говорить про те, що «в образі адвоката живе дві різні, цілком протилежні істоти: Мефістофель, життя якого — гра з вогнем, і що в тому вогні обпалюють крила й душі інші люди, — йому байдуже; і друга істота — людина, яка прагне щастя, але це таємниця, закрита для інших частина душі. Адже в підсвідомості Яків Михайлюк залишається трохи дитиною» [5;231]. «Те — моя давня, смішна звичка, про яку не знає ні одна душа. Я не можу заснути, поки не розкажу собі казку. Це в мене з дитинства. Я раз у раз засипав тільки під материні казки... я замінив їх власними. І від того часу, де б і з ким мені не доводилось проводити ніч, я неодмінно, хоч на декілька хвилин, кажу собі казку» [2; 211-212].

Літературна критика рясніє майже однастайними висновками про те, що ідеї кирпатого Мефістофеля потерпіли повний крах, тобто що він не залишився таким, як був на початку роману. Володимир Панченко вважає поразку Мефістофеля в тому, що людина повернулась до себе, тобто моральні цінності у ньому перемогли і він нарешті знайшов своє щастя: «Мефістофель перестає бути Мефістофелем. Він зазнає поразки — але й знаходить щастя. Адже це начебто так природно і просто: любити свою дитину, продовжити себе в іншому. Тільки ж яким крученим шляхом ішов до цих простих істин Винниченків «кирпатий Мефістофель»! Мало дитячим життям не розплатився за гру в життя» [2; 233]. Зокрема, Інна Кошова робить висновок, що «...у кінці роману Яків став своїм антиподом, повною протилежністю того, ким він був раніше.»

Герой Винниченка, не є втіленням диявола, він має лише деякі риси, притаманні йому. Мефістофелю чуже почуття страху й обережності, бо він авантюрист в усьому: в коханні, дружбі, професії, життєвих побутових питаннях. Але з другого боку Володимир Винниченко наділив свого героя й позитивною рисою, такою як співпереживання, в деякій мірі його персонаж виявляє доброту. Після важливого вибору між коханням і дитиною Яків Михайлюк обирає дитину, після чого його «мефістофельський дух» зникає. Герой живе відчуженим життям, час від часу повертається до спогадів свого кохання, розповідаючи синові казку про «Білу Шапочку».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багрій Р. «Записки Кирпатого Мефістофеля», або секс, подружжя і ще деякі проблеми / Романа Багрій // Всесвіт. – 1990. – № 11. – С. 166-171.
2. Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи / Передм. Л. С. Дем'янівської. – К.: Грамота, 2005. – 928 с.
3. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Тамара Гундорова. – Львів: Літопис, 1997. – 297с.
4. Наукові записки. – Випуск 27. – Серія: Філологічні науки (українське літературознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім.В.Винниченка, 2000. – 208с.
5. Панченко В. Щаслива поразка Мефістофеля / Володимир Панченко// Винниченко В. Записки кирпатого Мефістофеля. – Кіровоград, 1998. – С. 229-234.
6. Сучасний словник фольклорних термінів / Автор-укладач М.Ф. Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. – 520 с.
7. Хархун В. Іпостасі українського Мефістофеля: система персонажів роману В.Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» крізь призму змістових домінант та поетики твору /Валентина Хархун //Укр. мова й літ. в серед. школах... – 2000. № 1. – С. 36-42.